

РОЗДІЛ III. СОЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ; ПСИХОЛОГІЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

УДК 159.922.272

DOI <https://doi.org/10.26661/2310-4368/2020-2-13>

МОДЕЛЬ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ ФОРМУВАННЯ ЛІДЕРСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

Баранова А. М.

аспірантка кафедри психології

Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості України

вул. Нововокзальна, 17, Київ, Україна

orcid.org/0000-0002-7195-5803

kishka_83@meta.ua

Ключові слова: *лідер, лідерство, лідерські якості, лідерський потенціал, юнацький вік, соціально-психологічні чинники лідерського потенціалу, теоретична модель.*

Стаття присвячена вивченню особливостей розвитку лідерського потенціалу в юнацькому віці. У результаті проведеного теоретичного аналізу проблеми з'ясовано, що процес формування ефективного лідера значною мірою залежить від створених для цього відповідних умов. Так, вивчення соціально-психологічної вітчизняної і зарубіжної літератури з проблем лідерства засвідчило, що наявні різні підходи до вивчення феномена лідерства, у структурі яких простежуються чинники формування лідерського потенціалу особистості в юнацькому віці.

У статті на основі проведеного теоретичного аналізу першоджерел із проблем лідерства були виділені та розглянуті соціально-психологічні чинники формування лідерського потенціалу в юнацькому віці як комплексний феномен, що об'єднує індивідуальні та групові характеристики спільної діяльності, які у своїй сукупності забезпечують успішне досягнення загальногрупової мети. Метою статті було виділення соціально-психологічних чинників формування лідерського потенціалу в юнацькому віці та побудова моделі соціально-психологічних чинників формування лідерського потенціалу в юнацькому віці. Детально вивчивши всі відомі теорії і підходи стосовно питань лідерства, була виділена низка соціально-психологічних чинників формування лідерського потенціалу, що дало змогу нам побудувати модель, яка розкриває всі залежності формування лідерського потенціалу від конкретних чинників. Відповідно до розгляду сукупності соціально-психологічних чинників формування лідерського потенціалу в юнацькому віці була розроблена та проаналізована модель, яка може розглядатися як методологічна основа дослідження та вдосконалення лідерського потенціалу особистості юнацького віку. Відповідно до цього було визначено мету та завдання, на вирішення яких спрямована така модель. Моделюючи процес формування лідерського потенціалу в юнацькому віці під впливом виділених соціально-психологічних чинників, було враховано такі підходи, як: суб'єктно-діяльнісний, особистісно орієнтований, суб'єкт-суб'єктний, системний, акмеологічний.

Під час побудови моделі було виділено соціально-психологічні чинники формування лідерського потенціалу в юнацькому віці. Виділені чинники розподілено на дві загальні групи: зовнішні (об'єктивно-ситуаційні) та внутрішні (суб'єктивно-особистісні).

THE MODEL OF SOCIO-PSYCHOLOGICAL FACTORS THAT AFFECT THE FORMATION OF LEADERSHIP POTENTIAL IN ADOLESCENCE

Baranova A. M.

*Postgraduate Student at the Department of Psychology
Ukrainian State Employment Service Training Institute
Novovokzalna str., 17, Kyiv, Ukraine
orcid.org/0000-0002-7195-5803
kishka_83@meta.ua*

Key words: *leader, leadership, leadership qualities, leadership potential, adolescence, socio-psychological factors of leadership potential, theoretical model.*

The article is devoted to the study of the peculiarities of the development of leadership potential in adolescence. As a result of the theoretical analysis of the problem, it was found that the process of forming an effective leader largely depends on the appropriate conditions created for this. Thus, the study of socio-psychological domestic and foreign literature on leadership has shown that there are different approaches to the study of the phenomenon of leadership, in the structure of which can be traced the factors of formation of leadership potential of the individual in adolescence.

In the article on the basis of the theoretical analysis of primary sources on leadership problems were identified and considered socio-psychological factors of leadership development in adolescence as a complex phenomenon that combines individual and group characteristics of joint activities, which together ensure the successful achievement of group goals.

The aim of the article was to highlight the socio-psychological factors of leadership potential formation in adolescence and to build a model of socio-psychological factors of leadership potential formation in adolescence. Having studied in detail all known theories and approaches to leadership, we have identified a number of socio-psychological factors of leadership development, which allowed us to build a model that reveals all the dependencies of leadership development on specific factors.

In accordance with the consideration of a set of socio-psychological factors of leadership development in adolescence, a model was developed and analyzed which can be considered as a methodological basis for research and improvement of leadership potential of adolescents. Accordingly, the purpose and tasks to be solved by this model were determined. Modelling the process of formation of leadership potential in adolescence under the influence of selected socio-psychological factors took into account such approaches as: subject-activity, personality oriented, subject-subject, systemic, acmeological.

During the construction of the model, the socio-psychological factors of the formation of leadership potential in adolescence were identified. The selected factors are divided into two general groups: external (objective-situational) and internal (subjective-personal).

Постановка проблеми. Головною метою формування цілісної особистості є створення умов для повної реалізації людиною свого «Я», своїх здатностей і можливостей, самовираження і само-реалізації у соціумі та культурі свого народу. Саме тому науковці зазначають, що процес формування ефективного лідера значною мірою залежить від створених для цього умов. Кожна особистість по суті своїй – лідер, але не кожному вдається розвинути у собі лідерські якості, які становлять таке поняття, як «лідерський потенціал».

Проблему лідерства, розвитку лідерських якостей особистості висвітлено в дослідженнях вітчизняних науковців (В. Веснін, Д. Виханський, М. Гаврилюк, Т. Гура, Є. Дубовська, О. Євтихов, Н. Жеребова, Л. Карамушка, Р. Кричевський, Є. Кузьмін, В. Лозниця, А. Лутошкін, Н. Мароховська, В. Москаленко, Б. Паригін, А. Петровський, О. Пономарьова, Л. Уманський, О. Уманський, О. Чернишов, Ф. Хміль та інші), але більш досконало ця тема розвинена та розроблена зарубіжними фахівцями (К. Бланшард, Р. Блейк,

Е. Богардус, М. Вебер, І. Вешлер, В. Врум, Р. Ділтс, П. Друкер, Джек У. Дункан, Ф. Йеттон, Б. Карлофф, Д. Крюгер, К. Левін, Р. Лайкерт, Ф. Массарик, Д. Мак Грегор, М. Маскон, С. Сміт, А. Сосланд, Р. Танненбаум, Ф. Фідлер, Д. Френсис, П. Херсі та багато інших).

Мета статті – виділення соціально-психологічних чинників формування лідерського потенціалу в юнацькому віці та побудова моделі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вивчаючи особистість лідера, науковці неоднозначно ставилися до проблеми розвитку лідерського потенціалу. Тому для формування більш повного уявлення про особливості розвитку лідерського потенціалу було виділено та розглянуто соціально-психологічні чинники впливу на процес розвитку лідерського потенціалу як комплексний феномен, що об'єднує індивідуальні та групові характеристики спільної діяльності, які у своїй сукупності забезпечують успішне досягнення загальногрупової мети.

Отже, з метою визначення впливу виділених соціально-психологічних чинників на формування лідерського потенціалу у юнацькому віці була розроблена модель (рис. 1), яка охоплює всі складники цього процесу, а також розкриває всі залежності виділених чинників.

Мета моделі – визначення впливу соціально-психологічних чинників на формування лідерського потенціалу в юнацькому віці.

Модель спрямована на вирішення таких завдань:

- створення необхідних умов для мотивації прояву лідерських якостей та формування лідерського потенціалу в юнацькому віці;
- формування комунікативних, організаційних, управлінських умінь і навичок осіб юнацького віку;
- спонукання юнаків до саморегуляції їхніх організаторських якостей;
- розвиток навичок рефлексії, самовиховання, самовдосконалення.

Розроблена модель виконує такі функції:

- організаційно-виховну – створення необхідних умов для формування та розвитку лідерського потенціалу;
- пізнавальну – задоволення інформаційних та інтелектуальних потреб особистості;
- прогностичну – виявлення особливостей формування лідерського потенціалу в юнацькому віці;
- оцінно-діагностичну – вивчення сформованості у юнаків лідерського потенціалу на різних етапах дослідної роботи.

Моделюючи процес формування лідерського потенціалу в юнацькому віці під впливом виділених соціально-психологічних чинників, ми спиралися на такі підходи, як: суб'єктно-діяльнісний,

особистісно орієнтований, суб'єкт-суб'єктний, системний, акмеологічний.

Модель соціально-психологічних чинників формування лідерського потенціалу в юнацькому віці представлена на рис 1.

Під час побудови моделі було виділено соціально-психологічні чинники формування лідерського потенціалу в юнацькому віці. Виділені чинники розподілено на дві загальні групи: зовнішні (об'єктивно-ситуаційні) та внутрішні (суб'єктивно-особистісні). Так, особливості вираженості внутрішніх компонентів формування лідерського потенціалу напряму залежать від впливу на особистість зовнішніх чинників. *Зовнішніми (об'єктивно-ситуаційними) чинниками*, які здійснюють вплив на формування лідерського потенціалу, можуть бути:

1. *Умови життєдіяльності навчального закладу та колективу.* Цей чинник можна розглядати з двох позицій. З позиції навчального закладу як закритої установи (наприклад, школи інтернатного типу або приватної школи, умови життя якої значно відрізняються від звичайної загальноосвітньої школи). Якщо говорити про школу-інтернат, то це навчальний заклад закритого типу з умовами проживання у стінах такого закладу, з обмеженою свободою виходу, що призводить до більш вираженої внутрішньогрупової взаємодії в навчальних класах. Говорячи про приватну школу, маємо брати до уваги умови навчального середовища такої школи. Маленькі за своєю чисельністю класи дають змогу юнакам активніше взаємодіяти один з одним. Тому внутрішньогрупова взаємодія перебуває у постійній динаміці, що збуджує юнаків до активних процесів міжособистісних стосунків. Та з позицій напівзакритого типу навчального закладу, у якому частина осіб проживає та отримує навчання, а частина – приходить тільки отримати навчання. Таким прикладом є коледжі та вищі професійні училища. У таких групах міжособистісні стосунки не мають стрімкої динаміки, як у навчальних закладах закритого типу, їм дуже важко сконцентрувати свою увагу на одному лідері, зазвичай у таких групах є декілька лідерів або один лідер і декілька його найактивніших послідовників.

2. *Умови організації спільної діяльності.* Умови організації спільної діяльності в низці випадків визначають рівень розвитку лідерського потенціалу. Аналіз соціально-психологічної джерельної бази дає змогу стверджувати, що найефективнішими умовами розвитку лідерського потенціалу у ситуації невизначеності є труднощі, що виникають в організації спільної діяльності за спільно-творчим типом [1, с. 25–41].

3. *Вплив ситуації, в якій реалізується лідерство.* Прибичники ситуаційного підходу відзнача-

ють, що кожна нова ситуація вимагає від лідера прояву нових якостей, оскільки часто якості, необхідні в одній ситуації, можуть бути не витребувані в іншій, а іноді навіть заважатимуть [17].

4. *Вплив групи (рівень організації групи, її соціально-психологічний клімат)*. Науковці наголошують, що на процес формування лідерського потенціалу юнаків здійснює вплив соціально-психологічний клімат, морально-психологічний стан, традиції, що склалися, стереотипи поведінки і їх відповідність вимогам навчальних закладів. У зв'язку з цим процес формування лідерського потенціалу не має перспективи поза межами реальної групи та специфіки її діяльності [7].

5. *Гендерні особливості групи*. Що стосується цього чинника (гендерні особливості), простіше говорити про перешкоди, які система виставляє перед жінками на шляху до лідерства. Метафора про «скляну стелю» (“glass ceiling”), за визначенням А. Іглі, С. Каран, Г. Пауелл, К. Шнаер: невидима, але реальна перешкода, на яку натрапляє жінка, коли намагається досягти вершин успіху, бути лідером; для чоловіків такої перешкоди не існує [15, с. 21].

6. *Критичні ситуації*. Потреба у впливовому лідері особливо гостро відчувається групою в тих випадках, коли на шляху до досягнення групової мети виникає яка-небудь перешкода або щось загрожує групі ззовні, тобто коли складається складна, критична ситуація. Це можуть бути конфлікти із вчителями або конфлікти зі старшокласниками з інших класів, коли юнаки не хочуть привертати до себе увагу дорослих і намагаються вирішити все самостійно. Якщо при цьому який-небудь індивід зможе забезпечити досягнення цілей або безпеку групи завдяки своїм особистісним якостям (хоробрості, умінням, знанням, упевненості в собі і т. п.), тоді він, найімовірніше, стане лідером цієї групи [10, с. 93–102].

7. *Чинник потреб лідера*. Як і всі члени групи, потенційний лідер прагне досягнення загальної групової мети і водночас має якісь власні додаткові потреби. Майбутнього лідера відрізняє те, що ці додаткові потреби можуть бути найкращим чином задоволені шляхом прийняття ролі керівника (або неформального лідера). Залежно від ступеня усвідомленості своїх потреб, ціннісних орієнтацій майбутній лідер може цілеспрямовано добиватися ведучої ролі або цей процес може відбуватися стихійно, точніше, його висуненням займаються послідовники, які переконалися в тому, що він володіє необхідними якостями. Серед цих потреб можуть бути прагнення до влади, підвищення свого соціального статусу та інші складники ціннісних орієнтацій особистості [11, с. 32–33].

8. *Комплекс педагогічних умов організації освітнього процесу у навчальних закладах*. Фактори, які сприяють формуванню та управлінню процесом становлення лідерського потенціалу, становлять умови спеціальної організації процесу навчання юнаків в єдності з цілеспрямованим вихованням і педагогічним стимулюванням, мотивації саморозвитку адекватних способів прояву лідерства [5].

До внутрішніх чинників (суб'єктивно-особистісних) формування лідерських якостей можемо віднести:

1. *Особистісний адаптаційний потенціал*. Залежно від того, наскільки розвинений особистісний потенціал адаптації, можна прогнозувати успішність адаптації до різних умов середовища та діяльності. Визначити ступінь розвитку цієї властивості можна через оцінку рівня соціально-психологічних характеристик особистості, однією з яких є здатність до лідерства [19, с. 106].

2. *Суб'єктивний контроль як показник готовності до лідерства*, тобто аспект самосприйняття індивіда або як активного суб'єкта діяльності, або як пасивного і веденого іншими людьми чи випадком (Дж. Роттер, Де Чармс, В. Столін). Чинники суб'єктивного контролю здійснюють вплив на параметри та компоненти структури лідерської діяльності [9].

3. *Вікові особливості (сензитивність зазначеного вікового періоду)*. У соціально-психологічному плані для формування лідерських якостей особливо продуктивний період (від 15 до 22 років), який важливий для становлення особистості, оскільки на такому етапі у людині відбуваються глибокі психологічні зміни [18, с. 55]. Саме на цьому віковому етапі оформлюється потяг до лідерства як особливого виду діяльності, який є прагненням до реалізації власних можливостей і здібностей, умінням взяти на себе відповідальність, бути активним суб'єктом діяльності. В юнацтві деяка частина молоді прагне лідерства як майбутньої діяльності [9].

4. *Внутрішня мотивація лідерської діяльності (потреби в досягненні, домінуванні, саморозвитку, самостверженні, самовдосконаленні)*. Розвиток світоглядних, ділових, колективістських мотивів сприяє розвитку лідерського потенціалу. Отже, психологічна готовність до лідерської діяльності – стан мобілізації лідерського потенціалу, що забезпечує ефективне виконання певних дій. Лідерський потенціал передбачає наявність відповідних потреб і мотивів, а також певний рівень прийняття відповідальності за свої дії та вчинки.

5. *Особистісні характеристики юнаків (лідерство як прояв особистісних рис)*. Основною ідеєю такого підходу є переконання, що індивід

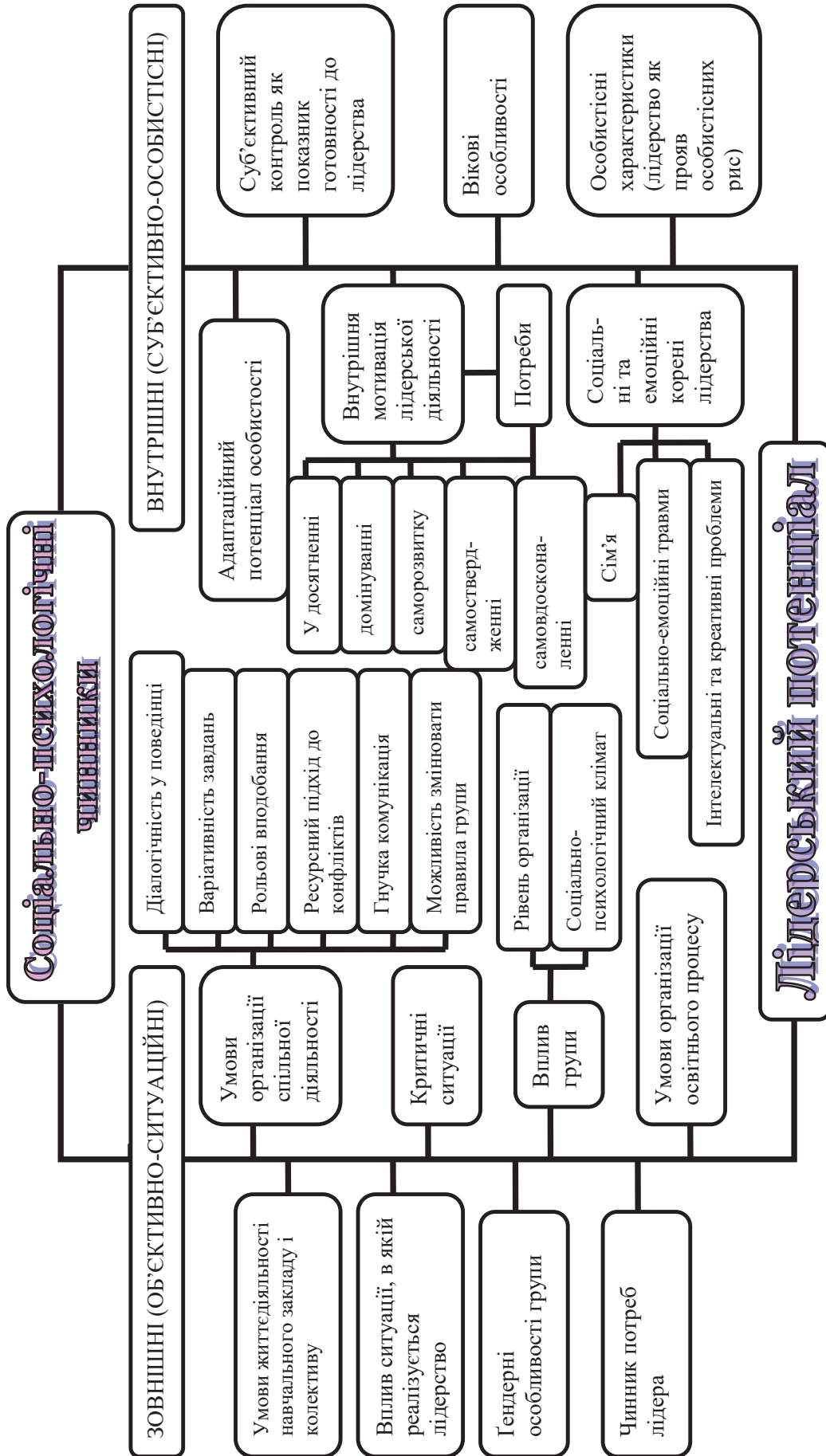

Рис. 1. Модель соціально-психологічних чинників формування лідерського потенціалу

володіє певними якостями, які відрізняють його від інших, що й дозволяє йому успішно займати та утримувати лідерські позиції. Прихильники персоналістичного підходу дотримуються ідеї про індивідуальну здатність людини до лідерства, вважаючи, що діапазон розвитку окремих якостей індивіда закладений генетично [3, с. 62] Отже, згідно з цим підходом, неможливо з «будь-якого індивіда» сформувати лідера [2].

б. Соціальні та емоційні корені лідерства (сім'я як найближче соціальне оточення, соціально-емоційні травми, інтелектуальні та креативні проблеми). Як указує світовий досвід, тільки невелика частина лідерів зростала у сім'ях із високим соціальним статусом, благополучним економічним та емоційним станом. Значна ж частина лідерів у дитинстві мали сімейні травми (асоціальні прояви батьків, неповна сім'я, низький матеріальний статус), що свідчить про можливі внутрішні суперечності та негативні переживання у цей період. Такі діти надалі намагаються певним чином компенсувати негативні фактори мікросередовища через мотивацію досягнення високого соціального та матеріального статусу, досягнення соціальної справедливості.

Соціально-емоційні травми (міжособистісні конфлікти з однолітками, покарання в школі, політична та економічна ситуація в країні тощо) значно впливають на розвиток лідерського потенціалу починаючи із середнього шкільного віку, коли підлітки починають усвідомлювати політичні події, коли виражене прагнення до самовдосконалення, до створення кращих умов для навчання та життя, а також прагнення виокремитися із середовища однолітків.

Прагнення бути першим, бути лідером закладене в інтелектуально-креативних особливостях особистості, якій притаманні емоційний інтелект (емоційна компетентність, самомотивація, емоційний самоконтроль, емпатія, вміння розпізнавати емоції інших людей), соціальний інтелект (уміння передбачати наслідки поведінки інших людей, розуміння невербальної експресії, вміння прогнозувати, яке ґрунтується на розумінні почуттів, думок, намірів учасників комунікації, вміння знайти правильний тон спілкування,

вміння аналізувати складні ситуації у стосунках людей, вміння розпізнавати структуру міжособистісної ситуації в динаміці), креативність (уміння розв'язувати складні соціальні проблеми, вміння знайти нові, нестандартні способи дій, уміння планувати (окреслення шляху досягнення кінцевої мети), вміння знаходити нові методи для втілення плану чи рішення, вміння знайти оригінальне рішення в буденній ситуації, вміння швидко переключатися з одного способу виконання завдання на інший) [8].

Звичайно, виділені нами чинники не ізольовані один від одного. Вони входять до єдиного за своєю суттю процесу становлення особистості юнацького віку як майбутнього лідера.

Відповідно до цього запропонована модель має враховуватися у процесі формування лідерського потенціалу в юнацькому віці. Важливо, щоб у процесі формування лідерського потенціалу було враховано вплив виділених соціально-психологічних чинників.

Висновки. Таким чином, детально вивчивши всі відомі теорії і підходи стосовно питань лідерства, нами була виділена низка соціально-психологічних чинників, які впливають на формування лідерського потенціалу, що дало змогу нам побудувати модель, яка розкриває всі залежності формування лідерського потенціалу від конкретних чинників.

Аналізуючи побудовану модель рис. 1, можемо з упевненістю сказати, що на формування лідерського потенціалу в юнацькому віці однаковою мірою впливають як зовнішні (об'єктивно-ситуаційні), так і внутрішні (суб'єктивно-особистісні) чинники. Саме тому, щоб сформувати лідерський потенціал в юнацькому віці мають бути не тільки гарні умови організації спільної діяльності та позитивний вплив групи або вплив ситуації, в якій реалізується лідерство, але й внутрішня мотивація до лідерської діяльності та особистісні характеристики (тобто прояв особистісних рис до лідерства), окрім цього, юнак повинен мати потреби до здійснення лідерської діяльності. Розроблена модель може розглядатися як методологічна основа дослідження та вдосконалення лідерського потенціалу особистості юнацького віку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Базарова К.Т. Лидерские качества руководителя как социально-психологический феномен. *Современный кадровый менеджмент*. Вып. 6. Москва : ИПК госслужбы, 2007. С. 25–41.
2. Буряк Т.П. Сучасні підходи до лідерства. Київ : Наук. думка, 2009. 200 с.
3. Вержибок Г.В. Лидерство в социальном и образовательном пространстве : учебно-методическое пособие. Минск : РИВШ, 2012. 362 с.
4. Головешко Б.Р. Про деякі проблеми розвитку лідерських якостей у студентів вищих навчальних закладів. *Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти* : зб. наук. пр. 2012. № 32–33 (36–37). С. 89–96.

5. Зорина А.В. Педагогические условия формирования лидерских качеств у студентов вузов : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08. Нижний Новгород : РекПол, 2009. 25 с.
6. Кричевский Р.Л. Психология лидерства. Москва : Статут, 2007. 542 с.
7. Махина Т.В. Особенности использования социально-психологического тренинга в целях развития лидерских качеств студентов – будущих менеджеров : дисерт. ... кандидат психологических наук : спец. 19.00.05. Москва, 2003. 204 с.
8. Мітлош А.В. Психологічний аналіз лідерської обдарованості членів молодіжних громадських об'єднань : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01. Київ, 2007. 20 с.
9. Первитская А.М. Формирование лидерской деятельности в юношеском возрасте : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Москва, 2008. 20 с.
10. Пономарьев О.С. Феномен лидерства у просторі соціальних цінностей. *Теорія і практика управління соціальними системами* : щоквартальний науково-практичний журнал. Харків : НТУ «ХП», 2015. № 3. С. 93–102.
11. Психология лидерства : хрестоматия / Сост. К.В. Сельченко. Минск : Харвест, 2004. – 368 с.
12. Румянцева В.И. Лидер. Санкт-Петербург : СПбГУ, 2016. 256 с.
13. Bartol K.M. Women and men in task groups / Bartol K.M., Martin D.C., Ashmore R.D., Delboca F.K. (eds). *The social psychology of female – male relations*. New York : Acad. Press, 1986. Pp. 259–310.
14. Bennis W. *Leaders: the Strategies for Taking Charge* / W. Bennis, B. Nanus. New York : Harper and Row, 2010. 235 p.
15. Cook A. Women and Top Leadership Positions: Towards an Institutional Analysis / Alison Cook and Christy Glass. *Gender, Work and Organization*. Vol. 21. No. 1. January, 2014.
16. Eagly A.H. Sex differences in social behavior: A social-role interpretation. Hillsdale, New Jersey : Erlbaum, 1987. 305 p.
17. Fiedler F.E. *Leader Attitudes and Group Effectiveness*, Westport, CT : Greenwood Publishing Group., 2011.
18. Steinberg L. *Age of Opportunity. Lessons from the New Science of Adolescence*. Boston, New York : An Eamon Dolan Book, 2014. 255 p.
19. Stogdill R. *Personal Factor Associated with Psychology of Groups*. Willey. New York. 2009. P. 106.

REFERENCES

1. Bazarova, K.T. (2007). *Liderskiye kachestva rukovoditelya kak sotsial'no-psikhologicheskii fenomen* [Leadership qualities of the head as a social and psychological phenomenon]. *Modern personnel management*, Vol. 6, No. 1(2), pp. 25–41 [in Russian].
2. Buryak, T.P. (2009). *Suchasni pidkhody do liderstva* [Modern approaches to leadership]. Kyiv: Science opinion [in Ukrainian].
3. Verzhibok, G.V. (2012). *Liderstvo v sotsial'nom i obrazovatel'nom prostranstve: ucheb.-metod. posobiye* [Leadership in social and educational space: teaching method. manual]. Minsk: PIVSH [in Russian].
4. Goloveshko, B.R. (2012). *Pro deyaki problemy rozvytku liderst'kykh yakostey u studentiv vyshchyykh navchal'nykh zakladiv* [On some problems of leadership development in students of higher educational institutions]. *Problems and prospects of formation of the national humanitarian and technical elite: Coll. Science*. No. 32–33 (36–37). Pp. 89–96 [in Ukrainian].
5. Zorina, A.V. (2009). *Pedagogicheskiye usloviya formirovaniya liderskikh kachestv u studentov vuzov* [Pedagogical conditions of formation of leadership qualities at students of high schools]. (PhD Thesis). Nizhny Novgorod: RecPol [in Russian].
6. Krichovsky, R.L. (2007). *Psikhologiya liderstva* [Psychology of leadership]. Moscow: Statyt [in Russian].
7. Makhina, T.V. (2003). *Osobennosti ispol'zovaniya sotsial'no-psikhologicheskogo treninga v tselyakh razvitiya liderskikh kachestv studentov – budushchikh menedzherov* [Features of the use of socio-psychological training in order to develop leadership qualities of students – future managers]. (PhD Thesis). Moscow: Science [in Russian].
8. Mitlosh, A.V. (2007). *Psykhologichnyy analiz liderst'koyi obdarovanosti chleniv molodizhnykh hromads'kykh ob'yednan'* [Psychological analysis of leadership talent of members of youth public associations]. (PhD Thesis). Kyiv: Inst. of Psychology. G.S. Kostyuk Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine. [in Ukrainian].
9. Pervitskaya, A.M. (2008). *Formirovaniye liderskoy deyatelnosti v yunosheskom vozraste* [Formation of leadership in adolescence]. (PhD Thesis). Moscow: Statys [in Russian].
10. Ponomarev, O.S. (2015). *Fenomen liderstva u prostori sotsial'nykh tsinnostey* [The phenomenon of leadership in the space of social values]. *Theory and practice of social systems management. Quarterly scientific and practical journal*. No. 3. Pp. 93–102 [in Ukrainian].

11. Selchenok, K.V. (2004). *Psikhologiya liderstva: Khrestomatiya* [Psychology of leadership]. Minsk: Harvest [in Russian].
12. Rumyantseva, V.I. (2016). *Lider* [Leader]. Sankt-Peterburg: StPbGY publisher [in Russian].
13. Bartol, K.M. (1986). Women and men in task groups / Bartol K.M., Martin D.C., Ashmore R.D., Delboca F.K. (eds). *The social psychology of female – male relations*. New York: Acad. Press.
14. Bennis, W. (2010). *Leaders: the Strategies for Taking Charge* / W. Bennis, B. Nanus. New York: Harper and Row.
15. Cook, A. (2014). Women and Top Leadership Positions: Towards an Institutional Analysis / Alison Cook and Christy Glass. *Gender, Work and Organization*. Vol. 21. No. 1. January, 2014.
16. Eagly A.H. (1987). *Sex differences in social behavior: A social-role interpretation*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
17. Fiedler, F.E. (2011). *Leader Attitudes and Group Effectiveness*, Westport, CT: Greenwood Publishing Group.
18. Steinberg L. (2014). *Age of Opportunity. Lessons from the New Science of Adolescence*. Boston, New York: An Eamon Dolan Book.
19. Stogdill, R. (2009). *Personal Factor Associated with Psychology of Groups*. Willey. New York.